

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

O'zbek tilining forsiy til bilan aloqasi xususida	387
Г.И.Акрамова	
Лингвокультурологический аспект изучения текста	391
Н.М.Sotvaldieva	
The importance of teaching english on little classes.....	395
М.А.Khidirova	
Study of hyponym and hyperonym characteristics of wild animal names in english and uzbek languages.....	399
S.A.Aliyeva	
Rus tilshunosligida geortonimlarning tadqiq etilishi	404
К.В.Намозова	
To'y marosimlari folklorini inglizcha tarjimalarini qiyosiy o'rganishda milliy-madaniy xususiyatlarning namoyon bo'lishi.....	408
М.Т.Ишанханова	
<i>Бахс аль-Маталиб ва Хасс аль-Талиб</i> – новый взгляд на составление сочинения по грамматике арабскому языку	416
В.М.Хегай	
Семантическая актуализация прецедентных текстов в интертекстуальных заголовках печати	421
N.D.Djalilova	
The ways of improving speaking skills in esp classes (information technology)	426
N.K.Ergasheva	
Development and use of foreign languages	431
М.Г.Хошимов	
Типологический статус сложных предложений с адвербиальным компонентом финальности в языках разных систем	434
М.А.Xolbekova	
Foreign language and factors of its development.....	443

RUS TILSHUNOSLIGIDA GEORTONIMLARNING TADQIQ ETILISHI

ИЗУЧЕНИЕ GEORTONIMOV В РУССКОМ ЛИНГВИСТИКЕ

STUDY OF GEORTONYMS IN RUSSIAN LINGUISTICS

Aliyeva Sarvinoz Abbosjon qizi¹¹Farg'ona davlat universiteti, tayanch doktoranti**Annotatsiya**

Mazkur maqola onomastika sohasi va uning hozirgi muhim tadqiqot manbasi bo'lgan geortonimlarni tahlil qiladi. Ushbu maqolada rus tilshunos olimlarning geortonimik birliklar yuzasidan olib borgan chuqur tadqiqotlari keltiriladi.

Аннотация

В данной статье анализируется область ономастики и геортонимов, которые являются важным источником ее современных исследований. В данной статье представлены углубленные исследования геортонимических единиц российскими лингвистами

Abstract

This article analyzes the field of onomastics and geortonyms, which are an important source of its current research. This article presents in-depth studies of georthonymic units by Russian linguists.

Kalit so'zlar: onomastika, geortonimlar, bayramshunoslik, semantic va lingvokulturologik xususiyat, geortologiya, rus tilshunosligi.

Ключевые слова: ономастика, геортонимы, праздниковедение, семантические и лингвокультурные особенности, геортология, русское языкознание.

Key words: onomastics, geortonyms, holiday names, semantic and linguocultural features, geortology, Russian linguistics.

KIRISH

Jahon tilshunosligida onomastik tadqiqotlar bilan bir qatorda uning bir qismi bo'lgan geortonimlar, ya'ni bayram nomlari jahon tilshunoslar olimlari tomonidan atroficha tahlil qilindi, kerakli ilmiy manbalar bilan boyitildi. Lekin nomshunoslik sohasining bayram nomlarini anglatuvchi geortonim tushunchasi yaqin yillarda paydo bo'lganligi sababli, antroponim yoki toponimlar kabi yirik monografik planda kamchilik tomonidan o'rganildi. Bir qator ingliz, rus, nemis, polsha va boshqa jahon xalqi olimlari geortonimlar yuzasidan o'zlarining qimmatli fikrlarini taqdim qila oldilar va ilmiy tahlillar bilan geortonimlar tadqiqini kerakli darajaga olib chiqa oldilar.

Onomastik birliklardan antroponimlar, toponimlar, zoonimlar kabi geortonimlar malum bir atoqli otlar tizimini anglatadi va ilmiy manbalarda bir qator izohlar bilan yoritilgan.

Bayramshunoslik bilan aloqador terminlar bir qator tarixchilar, etnograflar madaniyatshunoslar va faylasuflar tomonidan o'rganilgan. Bayram ijtimoiy hodisa hisoblanib, vujudga kelish jarayonida madaniyat tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan ritual va mif shakllari bilan o'zaro aloqadordir.

Onomastikaga oid terminologik lug'atlarda har qanday bayram, festival, xotira kunlari va mana shunday marosim hamda tadbirlarning atoqli otlari geortonimlar (yunoncha *heortne* – georto, *onoma* – atoqli ot) deb qo'llaniladi hamda bayram va tantanalar ma'lum vaqtda, kunda nishonlanishiga ko'ra geortonimlar sirasiga kiruvchi onomastik birliklarning xrononimlar bilan bog'liqligi ta'kidlab ko'rsatiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tarixan bayramshunoslik terminlari diniy bayramlarning shakllanishi va ulardan ijtimoiy-siyosiy turdagi boshqa bayram nomlarining ajralib chiqishidan vujudga kelishni boshlagan. Dastlab diniy bayramlar asosiy nishonlanuvchi bayram nomlari bo'lganligi uchun *eortologiya* sohasi paydo bo'lgan. Ushbu sohaning muhim birliklari *eortonimlar* bo'lib, rus tilida yaratilgan ilmiy adabiyotlarda dinshunoslikda qo'llaniluvchi termin sifatida "cherkov bayramlarining atoqli otlari" ma'nosida qo'llaniladi.

A.Kiprian o'zining *eortologiya*, ya'ni cherkov bayram nomlari haqida asarida *liturgiya* yo'nalishi (bayram nomlari)ni ajratib ko'rsatish maqsadida fonetik strukturasi o'zgartirilgan yunon

TILSHUNOSLIK

tilidagi *έορτή* so'zini keltirib o'tadi. Tarixan *eortologiya* sohasi *gimnogram* deb ataluvchi til yo'nalishi (bayramlar tarixi va ularning kelib chiqishini o'rganuvchi qadimgi soha) bilan birgalikda *liturgiya* (Xudoga sig'inish, cherkov marosim va bayramlarini o'rganuvchi qadimgi fan) asosida yuzaga kelgan.

Bayramshunoslik bilan aloqador terminlar bir qator tarixchilar, etnograflar madaniyatshunoslar va faylasuflar tomonidan o'rganilgan. Bayram ijtimoiy hodisa hisoblanib, vujudga kelish jarayonida madaniyat tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan ritual va mif shakllari bilan o'zaro aloqadordir. Shu sababli bayram nomlarining paydo bo'lishi va tuzilish xususiyatlarini tahlil qilishda Levi-Stross, Yu.M.Boroday, L.Levi-Bryul, A.Gennep, D.Frezer, O.M.Freydenberg, L.A.Abramyan, V.Ya.Propp, A.K.Bayburin, Z.Freyd, M.Evzlin, K.Yunglar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlari muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ularning tadqiqot ishlarida bayram muammosiga psixoanalitika tomonidan e'tabor qaratilgan. Ular tomonidan taklif etilgan xulosalar bayramlarning kompensatorlik, ya'ni to'ldiruvchilik vazifasini asoslash uchun zaruriy manba deb qaraladi.

XX asr boshlarida onomastika sohasi rus tilshunosligini ham chetlab o'tmadi, aksincha ushbu millat bayramlari yuzasidan chuqur tahlil va izlanishlar olib borilishiga zamin yaratdi. Jahon tilshunosligida onomastika va onomastik birliklar rus tilshunosligichalik boshqa xalqlarda yirik monografik planda o'rganilmaganligini e'tirof etish mumkin. Bunda nafaqat rus bayramlari, balki nemis, qalmiq, chex va boshqa millat bayramlari ham rus olimlari ilmiy izlanishlarida keng tahlil va xulosalar bilan yoritildi. Jumladan, Solovyeva T.V.Yudin N.Tixomirova S., Orlov O., Filatova E., Vanchenko T., V.A.Navasheva, Andreyeva O.S., E.Yu.Terentyeva, Puchkova I.N.Nikolayevna, Bugayeva I.V., Valentsova M.M., Vrublevskaya O.V., Xilova X.K., Olyadikova L.B., Polyakova Yu. va boshqa tilshunos olimlar onomastika va onomastik ko'lamda geortonimlarning tutgan o'rni, xususiyatlari, boshqa til birliklari bilan qay darajada munosabatga kira olishi mumkinligini yirik monografik planda o'rgandilar, chuqur tahlillarni amalga oshirdilar.

Jumladan, nemis va qalmiq millati geortonimlari borasidagi milliy-madaniy nomlash muammolarini chuqur tahlil qilgan rus tilshunos olimi B.A.Navashevaning fikricha, qadimgi qalmiq xalqlarida yilning biron vaqti o'zgarsa, shu kunni bayram qilib nishonlayverishgan va shuning uchun ham qalmiq geortonimlarida temporal komponent mavjud bo'lib, to'liq geotonim mazmunidan tushib qoladi.

Rus tilshunosligining onomastik sohasida geortonimlarning leksik-semantik ko'lamini birinchilardan bo'lib Andreyeva O.S. deyarli 1020 ta rus zamonaviy bayram nomlari bilan monografik planda o'rganib chiqdi. U 170 ta geortonimik leksemalarni uch asosiy guruhga: umum-Xristian, agrar va marosim-tantana; o'z navbatida, bularni 12ta tub guruhchalarga ajratib tahlil qiladi.

Rus va bolgar xalqi provaslav geortonimlarining klassifikatsiyasi borasida yana bir mashhur rus tilshunosi E.Yu.Terentyeva lisoniy ilmda cherkov bayramiga beriladigan nomlarni geortonim deb atash lozimligini kiritdi. Uning tasnifida birinchi guruh cherkov dini timsollari bilan bo'lib, Yaratgan bilan bog'liq, Ayol ilohalar bilan bog'liq, Payg'ambarlar bilan bog'liq va aziz avliyolar bilan bog'liq geortonimlarga ajratadi. I.Puchkova tarkibida geortonimik birliklar qatnashgan ingliz frazeologik birikmalarini semantik guruhlariga ajratadi va frazemalar takomili davomida semantik o'zgarishlarni 60 ga yaqin misollar holatida o'rganib chiqadi.

Onomastikada rus tilshunosi Tolstaya tomonidan "Yil bo'laklari va kunlarning nomi" deb ta'riflanadigan xrononim tushunchasi mavjud bo'lib, A.Superanskayaning bergan ta'riflari va N.Podolskayaning rus onomastik birliklari lug'atidagi izohlar bilan o'zaro mutanosib holatda o'rganiladi.

Valentsova M. chex va slovak xalqining marosim va urf-odatlarini bildiruvchi terminlarni yirik monografik planda o'rganib, tahlil qilib chiqdi. Bu yo'nalishda chex va slovak marosim terminlari lug'atini va xrononimlar semantik lug'atini yaratdi, ushbu lug'atlarga asos bo'ladigan 2000ga yaqin maqola haligacha rus tilshunosida onomastika sohasi, bayram va marosim nomlari bo'yicha foydalanib kelinmoqda.

Onomastika sohasining geortonimik ko'lam yuzasidan chuqur izlanish olib borgan rus olimlaridan biri O.Vrublevskaya bo'lib, rus va nemis nomshunoslik manbalaridan foydalangan va geortonimik ko'lam ichida o'rganiluvchi "названия торжественных мероприятий", ya'ni tantanali hodisa nomlarini yirik monografik aspektida tahlil qiladi.

Onomastika sohasi va geortoniqlar tadqiqi yuzasidan kerakli manbalarni to'plash maqsadida turli lingvistik metodlardan foydalanildi. Jumladan, qiyosiy metod, tarixiy metod, lingvokulturologik metod, semantik metod kabilar kerakli ilmiy manbalarni tahlili uchun asos bo'lib xizmat qildi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMALAR

Tahlillar va natijalar shuni ko'rsatadiki, onomastika va geortoniqlar tilni ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayot bilan bog'lash vazifasini bajaradi. Geortoniqlarni tadqiq qilish orqali xalq hayoti, kishilar madaniy yashash tarzi, milliy urf-odatlar va bayramlari haqida to'laqonli ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Geortoniqlar semantik xususiyatlari, leingvokulturologik vazifalarining tag zamirida mazkur xalq madaniy qiyofasi mujassam bo'ladi.

Falsafa yo'nalishida "Bayramning ijtimoiy mazmuni" masalasini N.Yudin o'rgangan bo'lib, uning ta'kidlashicha, "Bayram nafaqat ijtimoiy, balki uning o'ziga xos ijtimoiy samon/makon, ijtimoiy xronotop kabi shakllarni ham ifodalaydi. Bayram intensiv muloqot, muloqotlar majassamlashuvchi sifatida namoyon bo'ladi. Bayramning ijtimoiy mohiyati shaxslararo va ijtimoiy muloqotni tashkil etishdan iborat. Bayram jarayonida shakllangan munosabatlar keyinchalik davom etadi". Shuningdek, N.Yudin kasb bayramlari, ayniqsa, harbiy, dehqon kabi tayanch kasblarga bag'ishlangan bayramlar jamoani turli jihatdan jipslashtira olishini yozadi. Bunday xususiyat milliy bayramlarga ham tegishli hisoblanadi.

S.Tixomirova psixologiya sohasida "Zamonaviy Rossiya yoshlarida bayram haqidagi tasavvurlar dinamikasi (o'sishi)" masalasini tahlil qildi va bayram nomlari yuzasidan quyidagi fikrlarni berdi: "Yoshlarda bayramning yangi ritual shakllarini intensiv izlash bilan bir qatorda an'anaviy xalq madaniyati haqidagi tasavvur borgan sari qashshoqlashib bormoqda. Ta'kidlash lozimki, bunday holat madaniy urf-odatlar turli ijtimoiy bosqichlarda – o'la, qishloq, shahar, respublika, maktab, mehnat jamoasi, sport jamiyati qo'llab kelinayotganligiga qaramay, Kavkaz xalqlarida ham, ruslarga nisbatan sekinroq amalga oshmoqda. Bayramni nishonlash ritualining o'zgarishi o'tkazish shakllarining kamayishida namoyon bo'ladi. Inson hayotining barcha bosqichlarida, ibtidoiy jamoadan boshlab, bayramning vaqti va maydoni ritual yordamida boshqarilgan. Ritual bayram qatnashchilariga shaxsiy erkinlik berish bilan bir qatorda, bayramga tayyorgarlik ko'rish, nishonlash jarayoni, bayramdan chiqish va bayramdan keying vaqtni o'tkazish ritual yordamida boshqarilgan. Ritual – marosimiy tamoyillar yig'indisi. Ijtimoiy o'zgarishlar bayram marosimlarini o'zgarishiga olib keladi".

V.A.Navasheva nemis bayramlarini *Weihnachten* (*rus.* Rojdestvo), *Fastnacht* (*rus.* Maslenitsa); *Neues Jahr* (*o'zb.* Yangi yil) kabi geortoniqlar misolida vaqt indikatorlari, sinonimik qator, geortoniqlar qo'shimchalar orqali tahlil qiladi. Geortoniqlar struktura jihatidan nemis bayramlari 2 guruh orqali shakllanadi: a) kompozitsiya, ya'ni *Christ* bibliografik antroponim va diniy qo'shimcha *-fest* yoki *-abend*, *-tag*, *nacht* kabi vaqt indikatorlari bilan (*der Christabend*, *der Christtag*, *die Christnacht*, *Christfest*); b) vaqtni bildiruvchi *heilig* so'zi bilan (*der Heiligabend*, *die heilige Nacht* (*o'zb.* Rojdestvo kechasi)). Uning fikriga ko'ra qalmaq bayram nomlari bir va ikki komponentdan tashkil topsa, nemis geortoniqlari deyarli barchasi sinonimik munosabat (*schmutziger Donnerstag* / *schmotziger Donnerstag* (*o'zb.* kir payshanba)) orqali aks ettiriladi.

Shuningdek, E.Yu.Terentyeva ilmiy maqolasida geortoniqlar tarkibida qisqarishni anglatuvchi "**reduksiya**" terminini izohlaydi. Bunga misol tariqasida, rus xalq bayrami *Антон* (*Антон-перезимник*; kalendar bayram sifatidagi nomi *Антония Великого*), *Федул* (*Федул-ветреник*; kalendar bayram nomi. *Феодула*); bolgar xalq bayrami *Ермия* / *Ирима* (kalendar bayram nomi *Еремия*), *Гергьовден* / *Гергевден* / *Гьоргьовден* (*Георгиантропоним*ining reduksiyalashuvidan), *Голяма Бугройца* (kalendar bayram nomi. — *Успениена Пресв. Богородица*). Keyingi o'rinlarda bunday holatni **geortoniqlar reduksiya** deb qo'llash ham mumkin, sababi bu aynan geortoniqlar birliklar tarkibidagi sodir bo'ladigan qisqarish holatini bildirish mazmunida kelganligi sababli. Yuqoridagi termin qo'shimcha ravishda E.Yu.Terentyeva **geortoniqlar formula** tushunchasini kiritadi va ushbu struktura quyidagi kategoriyalarga amal qilishi lozimligini ta'kidlaydi: a) geortoniqlar tarkibidagi o'zaklarning bir-biri bilan leksik-semantik munosabatga kirishi; b) doimiy birga keladigan indikatorga ega bo'lishi; c) talaffuz normalarga amal qiladigan so'z yasash usuliga ega ekanligi.

XULOSA

Geortonimlar va ularning onomastik ko'lamdagi ahamiyati yuzasidan jahon tilshunosligida so'nggi yillarda minglab qimmatli ishlar olib borildi. Ularning etimologiyasi, leksik-semantik xususiyatlari va xalqlar madaniyatini qay tarzda ko'rsatib berishi, boshqa til sohalari, masalan, liturgiya, eortologiya, lingvokulturologiya, frazeologiya, morfologiya va boshqa yo'lanishlar bilan qay darajada aloqaga kirisha olishi yirik monografik planda o'rganildi, chuqur tahlil etildi, qimmatli xulosalar, zarur misollar va yangi tushunchalar bilan boyitildi. Fikrimizcha, jahon tilshunosligi ichida rus tilshunos olimlari anchagina keng va chuqur izlanishlari bilan onomastika, onomastik birlik va uning mikroko'lami bo'lgan geortonimlarni alohida o'rganilishi lozim bo'lgan lingvistik fan doirasiga olib chiqa oldilar. Ularning amalga oshirgan ulkan ilmiy ishlari onomastika va geortologiya sohasining rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ванченко Т.П. Культуролого-антропологические основания праздника: семантико-семиотические аспекты: Автореф. док.. философ.наук. – Тамбов, 2009.
2. Врублевская О.В. Названия торжественных мероприятий: прагмалингвистический аспект (на материале русских и немецких номинаций): дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2006
3. В.А.Навашева, Особенности номинации народных праздников в калмыцком и немецком языках, Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 2. Гуманитарные науки. 2016. Том. 31. Вып. 2 DOI: 10.21779/2542-0313-2016-31-2-49-54.
4. Киприан (Керн), архим. Литургика. Гимнография и эортология. М., 1997
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. М., 1973.
6. Тихомирова С.В. Динамика социальных представлений о празднике у современной российской молодежи: психологический наук. – Москва, 2008.
7. Орлов О.Л. Российский праздник как историко-культурный феномен: Автореф. дис... доктор. культуру... наук. – Санкт-Петербург, 2004.
8. Пучкова Ирина Николаевна, СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ-ГЕОРТОНИМОМ, К.филол.н., доцент, Московский городской педагогический университет, Журнал «Современная наука: актуальные проблемы теории и практики», Серия: Гуманитарные науки №6-2 июнь 2020 г.
9. Олядыкова Л.Б. Буддийские термины в русском языке (геортонимы, теонимы) // Материалы научной конференции «Значение и роль буддизма в цивилизованном пространстве современной культуры» «Буддийская культура и мировая цивилизация». – Элиста, 2003. – С. 60–69.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. М., 1978
11. Полякова Ю. Религионимы со значением 'осенний праздник' в русском и польском языках, Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 25 (64). № 4, ч. 2. 2012 г. С. 551–556. УДК 811.161.1' 37 "382": 296.36